

مقایسه ترسیم خانواده کودکان دارای مادر شاغل و کودکان دارای مادر خانه‌دار

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۲/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۴/۲۳

پروین فداکار گیلو^۱، عبدالباسط محمودپور^{۲*}، احمد برجلی^۳، محمدعلی یزدان‌پناه^۴

چکیده

زمینه و هدف: عواملی مانند بالا رفتن سطح تحصیلات زنان و گرایش آنها به استقلال مالی، مشارکت اجتماعی، تحول اجتماعی و فرهنگی باعث افزایش تعداد مادران شاغل در بیرون از منزل شده است. این پژوهش با هدف مقایسه ترسیم خانواده کودکانی که دارای مادر شاغل و مادر خانه‌دار بودند صورت گرفت.

روش: طرح پژوهش، توصیفی از نوع پس‌رویدادی بود. بدین منظور ۱۲۰ کودک دختر و پسر (۶۰ کودک مادر شاغل و ۶۰ کودک مادر خانه‌دار) ۶ تا ۱۲ ساله از بین دانش‌آموزان شهر تهران در سال تحصیلی ۹۳-۹۴ با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند و به آزمون ترسیم خانواده هالس پاسخ دادند. بعد از اجرای آزمون، مصاحبه‌ای با هر یک از کودکان صورت گرفت.

یافته‌ها: نتایج آزمون مجذور خی نشان داد که کودکان پسر دارای مادر شاغل در مقایسه با کودکان پسر دارای مادر خانه‌دار و دختران دارای مادر شاغل بیشتر به حذف خود، نازنده‌سازی مادر، ارزنده‌سازی پدر، و همسان‌سازی ناهشیار با پدر پرداختند و همچنین کودکان دختر دارای مادر شاغل در مقایسه با کودکان دختر دارای مادر خانه‌دار، حذف پدر، ارزنده‌سازی مادر، و همسان‌سازی ناهشیار با مادر بیشتری را بروز دادند.

نتیجه‌گیری: بر اساس نتایج به دست آمده می‌توان نتیجه‌گیری کرد که کودکان پسر دارای مادر شاغل در ترسیم خانواده خود، واکنش‌های عاطفی متفاوتی با کودکان دختر دارای مادر شاغل نشان می‌دهند.

کلید واژه‌ها: ترسیم خانواده، مادر شاغل، مادر خانه‌دار، کودک، اشتغال

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته روانسنجی (سنجش و اندازه‌گیری)، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۲. *نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد مشاوره توانبخشی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (rahabkha@yahoo.com)

۳. دانشیار، گروه روان‌شناسی بالینی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۴. کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

مقدمه

کودک از لحظه‌ای که به دنیا می‌آید با محیط زندگی خود، به روش‌های مختلفی ارتباط برقرار می‌کند. نقاشی یکی از راه‌های ارتباط آزاد کودک با محیط اطرافش است. نقاشی راه بیان خواسته‌ها و مشکلات به شیوه‌ای مطلوب است که کودکان از آن استفاده می‌کنند (۱). نقاشی کودکان تحت تأثیر محیط زندگی و تجربه‌هایی است که به صورت روزمره کسب می‌کنند و به آنها در سازمان دادن به اندیشه‌ها و معنی بخشیدن به تجربه‌هایشان کمک می‌کند. اغلب متخصصان دوران کودکی را دوران پی‌ریزی شخصیت و پایه‌ای برای رفتار آینده فرد می‌دانند، آنها معتقدند که شخصیت پدر و مادر و کیفیت رفتار آنها بیش از هر عامل دیگری در تکوین شخصیت کودک اثر می‌گذارد (۲).

نقاشی و تصاویری که کودک از آن استفاده می‌کند بیانگر تعارض‌های درونی و عواطف وی است و کودک را قادر می‌سازد تا ضمن بیان تجربه‌های خود، تفکرات، ترس‌ها، رویاها، نگرش‌ها و ایده‌هایش را به شیوه‌ای امن، کامل و واقعی بروز دهد. کودک با محتوای ترسیمی و نیز با سبک ترسیمی خود، سازماندهی مشخصی را منعکس می‌سازد. انتخاب رنگ‌ها، سازماندهی صفحه کاغذ، انواع محدودسازی‌های موضوع مورد تجسم، در حکم ابعادی صوری هستند که بر اساس تحلیل نقاشی به منزله یک فعالیت بیانی می‌توان به آنها دست یافت. با وجود ناپایداری سبک تولید هر کودک، درجه‌ای از همگرایی بین این نشانه‌های صوری و نشانه‌هایی که در روش‌های دیگر بیان مشاهده می‌شود وجود دارد (۱). کودکان خردسال به دلیل اینکه واژه‌های کافی برای برقراری ارتباط با دیگران ندارند، نقاشی را به عنوان آسان‌ترین راه بیان خواسته‌هایشان انتخاب می‌کنند و به وسیله آن با اطرافیان‌شان ارتباط برقرار می‌کنند (۳).

آزمون ترسیم خانواده^۱ از جمله آزمون‌هایی است که در شناخت شخصیت کودکان اهمیت زیادی دارند. سه دلیل برای

این اهمیت وجود دارد: نخست آن که اجرای آن سریع و آسان است؛ دوم آن که این آزمون به منزله شیوه بیان خیال‌پردازی و خلاقیت کودک، بهتر از هر آزمون دیگری می‌تواند محتوای عمیق شخصیت را که بر اساس واریسی مستقیم دست‌یافتنی نیست، منعکس کند؛ و سوم، به دلیل این که اغلب اختلال‌های روان‌شناختی تابع تعارض‌های روانی کودکانند (تعارض‌های ناشی از رقابت برادرانه و تعارض‌های ادیپی)، شیوه‌ای که یک کودک بر اساس آن خود را در قلب خانواده منتخب قرار می‌دهد، ما را به عمق مسائل و مشکلات وی هدایت می‌کند. پژوهش‌های قبلی تا حد زیادی مؤید فرافکنی کودک در آزمون ترسیم خانواده است به طوری که با بررسی محتوای آن می‌توان به کشف و تحلیل آنچه در ذهن کودک است نائل آمد (۱).

نقاشی شاخصی از مهارت و تحول فکری کودک است از آنجایی که نقاشی، سرنخی از مشکلات کودک با سایر کودکان و بزرگسالان را نشان می‌دهد می‌تواند راه‌حلی برای حل و فصل این مشکلات ارائه دهد (۴). صاحب‌نظران معتقدند در زمینه استدلال تفسیری از راه نقاشی، فرضیه بیان فکر ناهشیار مطرح است (۱). از آن جایی که نیمکره چپ به صورت آگاهانه به هنگام ابراز عقاید، بازدار می‌کند ولی نیمکره راست چنین وضعیتی را ندارد، منشاء نقاشی هم نیمکره راست مغز انسان است و پاره‌ای از کودکانی که دچار وقفه یا بازدار می‌هستند از همان آغاز می‌گویند که قادر نیستند نقاشی کنند یا می‌گویند نمی‌توانند بدون خط‌کش و پاک‌کن این کار را انجام دهند (۱). با توجه به آن، بیشتر کودکان در نقاشی‌ها، واقعیت‌ها را بدون ترس و واهمه بیان می‌کنند. تصویری که کودک در نقاشی‌اش ترسیم می‌کند، با ساخت درونی و روانی‌اش رابطه مستقیم دارد.

کودک برای آن که بتواند چیزی را که می‌خواهد، آزادانه و بدون دغدغه بیان کند از نقاشی استفاده می‌کند (۱). نقاشی فراتر از از مرحله کلامی است که به واقعیت‌سازی عمیق و

در ایران پژوهش‌های زیادی با استفاده از آزمون ترسیم خانواده انجام یافته که به برخی از آنها اشاره می‌شود. قاسم‌زاده (۱۳۷۱) با استفاده از آزمون ترسیم خانواده در کودکان ۵ تا ۶ ساله نشان داد نقاشی کودکانی که نسبت به خانواده خود نگرش منفی داشتند با نقاشی کودکانی که نگرش مثبتی نسبت به خانواده داشتند در حذف خود و والدین، ارزنده‌سازی و همانندسازی با والدین، تفاوت آشکار و معناداری دارد (۱۳). صالحی، علیایی زند و بهرامی (۱۳۸۳) نشان دادند که بین ارزنده‌سازی تصویر پدر و مادر در نقاشی و ارتباط سازنده کودک با آنها، رابطه وجود دارد (۱۴). در مطالعه‌ای که به منظور بررسی میزان سازش‌یافتگی دختران مدارس ابتدایی دارای مادران شاغل و غیر شاغل انجام گرفته، مشخص شد که بین اشتغال مادران و سازش‌یافتگی دختران رابطه معناداری وجود دارد (۹).

سنول (۲۰۱۴) با استفاده از آزمون ترسیم خانواده، مطالعه‌ای بر روی کودکان خانواده‌های مشکل‌دار ترکیه که روابط ناسالم در آنها حاکم بود انجام داد که نتایج به دست آمده از نقاشی‌های این کودکان به طور معناداری متفاوت با گروه هم‌سالانشان بود (۱۵). در پژوهش‌های پیشین مشخص شده است که پسران مادران شاغل مشکلات بیشتری نسبت به دختران دارد و دختران مادر شاغل در مقایسه با دختران مادر خانه‌دار از احساس ارزشمندی، سازش‌یافتگی و حمایت اجتماعی بیشتری برخوردارند (۱۶). پسران مادر شاغل در تکامل هویت جنسیتی دچار سازش‌نا یافتگی‌های بیشتری می‌شوند (۱۷).

فرایند هویت جنسی برای دختران و پسران متفاوت است. لین (۱۹۶۹) فرضیه‌ای را ارائه می‌دهد که کودکان دختر هویت جنسیتی خود را به صورت اولیه به وسیله تقلید کردن از مادران‌شان فرا می‌گیرند، در حالی که فرزندان پسر باید این مشکل را با متفاوت فرض کردن هویت خود با مادران‌شان حل کنند. متعاقباً، شباهت نقش مادران و پدران زمانی که مادران شاغل هستند، تصور دختران را از هویت خود توسعه می‌بخشد،

سازش‌یافتگی با واقعیت کمک می‌کند (۵). وقتی کودک در قالب نقاشی، افراد خانواده‌اش را ترسیم می‌کند با آزادی تمام ترس‌ها، تمایلات، احساسات، جاذبه‌ها، علایق و حتی موضوع‌هایی که در حافظه هوشیار خود ندارد را هم در نقاشی بیان می‌کند (۶). با توجه به این که کودکان بیشتر وقت خود را در خانه می‌گذرانند، طبیعی است که بخش عمده مشکلات آنها مربوط به محیط خانه و خانواده باشد. یافته‌ها نشان می‌دهند که بیشتر مشکلات ارتباطی و عاطفی کودکان مربوط به خانواده‌هایشان است که در آن زندگی می‌کنند (۳).

نخستین تجربه‌های سازشی کودک با اعضای خانواده‌اش تحقق می‌یابد بنابراین وقتی صحبت از تعارض است، یعنی کودک در ارتباط با اعضای خانواده مانند پدر و مادر، خواهران و برادران، سازش مناسبی ندارد (۷). بسیاری از افراد درگیر با سنجش و درمان به شناخت ساختار و روابط خانوادگی علاقه‌مند هستند و نقاشی خانواده برای آشکار کردن این اطلاعات کمتر از پرسش‌های مستقیم تهدیدکننده است (۸).

صاحب‌نظران معتقدند ارتباط بین اعضای خانواده و همچنین بستری که خانواده برای تحول کودکان فراهم می‌آورد مهمترین عامل در سازش‌یافتگی کودکان است. از بین اعضای خانواده در تحول شخصیت کودک، مادر به سبب داشتن بیشترین کنش و واکنش‌های عاطفی از ابتدای تولد با کودک، از نقش بارزی برخوردار است (۹). کنش‌هایی که از بدو تولد بین کودک و مادر وجود دارد، باعث شکل‌گیری ارتباط عاطفی قوی بین آنها می‌شود. عواملی همچون اشتغال مادران در بیرون از منزل باعث بی‌توجهی، بدرفتاری و محرومیت از محبت در کودکان می‌شود و این بی‌توجهی‌ها در بلندمدت منجر به سازش‌نا یافتگی‌های موقت و گاه طولانی در کودک می‌شود. بر طبق نظریه بوم‌شناختی، غیبت مادر (مانند اشتغال به کار تمام وقت) بر خانواده، رفتار کودک و سبک تربیتی تأثیر مهمی دارد (۱۰، ۱۱ و ۱۲).

اما این امر برای پسران و هویت جداگانه مردانه آنها ایجاد مشکل می‌کند. مشکلات در تکامل یک هویت جنسیتی قابل قبول، باعث مشکلات احساسی و شناختی در فرزندان پسر می‌شود (۱۸). فرزندان دختر مادران شاغل، دارای روحیه سازش‌پذیر و حرمت خود بالاتری هستند و بالطبع این موضوع، انگیزه آنها را برای تحصیل بیشتر می‌کند (۱۹).

در پژوهشی رابطه وزن کودکان با اشتغال مادران بررسی شده است. از آن جایی که در این پژوهش شاخص اشتغال مادران، وزن بدنی کودکان بود نتایج پژوهش نشان داده است که اشتغال مادران باعث تغذیه نامناسب کودکان می‌شود و در نتیجه کودک یا مستعد اضافه وزن و چاقی می‌شود یا دچار سوء تغذیه می‌شود (۲۰).

خانجانی (۱۳۹۲) در پژوهشی به این نتیجه رسید که مادران خانه‌دار به طور معناداری شیوه تربیتی مقتدرانه‌تری از مادران شاغل دارند (۱۲). در یک مطالعه به منظور بررسی سنجش شاخص‌های تحول ادراکی، اجتماعی و عاطفی دختران مادر شاغل نشان داده شد که دختران مادر شاغل دارای پیشرفت تحصیلی، موفقیت حرفه‌ای و تعهد حرفه‌ای بالاتری هستند و همچنین این دختران، مادران خود را به عنوان زنانی شایسته و موفق، الگوی بزرگسالی خود می‌دانند (۲۱).

در نقاشی آزاد یا بدون الگو و مدل، کودک به یک آفرینش واقعی می‌پردازد و در نتیجه می‌تواند به گونه‌ای

روش

الف) طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان: طرح پژوهش توصیفی از نوع علی-مقایسه‌ای است. جامعه آماری شامل کودکان ۶ تا ۱۲ ساله دبستان‌های شهر تهران در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ بود که از بین آنها نمونه‌ای به حجم ۱۲۰ کودک که ۶۰ کودک پسر و ۶۰ کودک دختر که در هر کدام، ۳۰ کودک دارای مادر شاغل و ۳۰ کودک دارای مادر خانه‌دار بودند به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند. منظور از مادران شاغل در این پژوهش، مادرانی است که دست کم هر

غیر قابل مقایسه، آنچه را که در درونش می‌گذرد بیان کند. پژوهش‌های متعددی به تدوین نشانه‌ها، رمزگذاری و تعیین اعتبار آنها پرداخته‌اند. سال‌هاست که نقاشی قدم در خانواده آزمون‌های فرافکن نهاده است (۱). لازم است که محتوای موجود در نقاشی‌های کودکان مورد بررسی قرار گیرد و از نقاشی به عنوان یک ابزار تشخیصی برای شناسایی جو و محیط خانواده کودک و تعارض‌ها و نگرش‌های وی استفاده گردد. بالاخره در چارچوب یک رابطه درمانگری، می‌توان از شیوه‌های تفسیری خاص، مخصوصاً شیوه‌هایی که از روان‌تحلیل‌گری الهام گرفته‌اند، سود جست و از آن برای بررسی مشکلات کودکان در مدرسه‌ها و کلینیک‌ها استفاده کرد. بر همین اساس هدف از انجام این پژوهش مقایسه ترسیم خانواده کودکان دختر و پسر ۶ تا ۱۲ ساله دارای مادر شاغل و خانه‌دار است.

با توجه به هدف پژوهش فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

۱. بین نقاشی ترسیم خانواده پسران مادر شاغل و پسران مادر خانه‌دار تفاوت معناداری وجود دارد.
۲. بین نقاشی ترسیم خانواده دختران مادر شاغل و دختران مادر خانه‌دار تفاوت معناداری وجود دارد.
۳. پسران مادر شاغل در مقایسه با دختران مادر شاغل نگرش متفاوتی به شاغل بودن مادران‌شان دارند.

روز چهار ساعت در بیرون از خانه در سازمانی خصوصی یا دولتی به کار اشتغال داشته و حقوقی برای کارشان دریافت می‌کنند (۲۱). مادران خانه‌دار مادرانی هستند که به کار بیرون از خانه اشتغال نداشته و حقوقی دریافت نمی‌کردند. بعد از اجرای آزمون ترسیم خانواده، از تمامی شرکت‌کنندگان به صورت انفرادی مصاحبه‌ای به عمل آمد. مصاحبه‌ای که شامل نه سوال درباره افراد ترسیم شده و گرایش‌های کودک نسبت به این افراد بود.

ب) ابزار: در این پژوهش از آزمون ترسیم خانواده استفاده شده است. آزمون ترسیم خانواده در ابتدا توسط اپل (۱۹۳۱) و

ولف^۱ (۱۹۴۲) پیشنهاد شد اما بعدها به طور کامل تر به عنوان آزمون نقاشی خانواده توسط هالس^۲ (۱۹۵۱) تدوین گردید (۲۲). یک آزمون وقتی مناسب است که بتوان به کمک آن فرافکنی شخصیت کلی فرد را، اعم از هشیار و ناهشیار، به دست آورد. بر همین اساس ما فکر کردیم که این فرافکنی احساسات شخصی، وقتی آسان تر می گردد که به کودک دستورالعمل مبهم تری بدهیم یعنی به او بگوییم: «یک خانواده را نقاشی کن یا خانواده‌ای که دوست داری را نقاشی کن» تا بدین طریق تمایلات ناهشیار با سهولت بیشتری بیان گردد (۱). در این پژوهش همه موارد ترسیم از جمله فرد ارزنده سازی شده و فرد نازنده سازی شده، حذف افراد خانواده و خود، فضای ترسیم و جهت و ناحیه ترسیم، همسان سازی ناهشیار و هشیار و غیره جهت بررسی درستی فرضیه‌ها مورد بررسی قرار گرفت. در مورد پایایی و روایی آزمون کرمین و سوال‌های مصاحبه، پژوهش‌های مختلفی انجام شده‌اند که نتایج مختلفی گزارش شده است. ضرایب پایایی نمره گذاری توسط ارزشیاب‌های مختلف در دامنه ۰/۸۷ تا ۰/۹۵ قرار داشت، اما ضرایب اعتبار بازآزمایی پایین گزارش شده‌اند و مقدار آلفای کربناخ آن ۰/۷۱ گزارش شده است (۲۲).

ج) شیوه اجرا/ گردآوری داده‌ها: آزمون ترسیم خانواده مطابق شیوه کرمین بر روی کودکان اجرا شد. در پژوهش

حاضر همه پژوهشگران با نحوه اجرای آزمون ترسیم خانواده آشنایی داشتند. پس از اجرای آزمون، مصاحبه‌ای درباره افراد ترسیم شده و گرایش‌های کودک نسبت به این افراد با کودک صورت گرفت که این مصاحبه شامل ۹ سوال بود و جزئیات خاص، اجزای مختلف نقاشی به روش منطقی تجزیه و تحلیل شد. در این تجزیه و تحلیل، جنبه‌های غیرمعمول نقاشی مانند اندازه نقاشی و کیفیت پرداخت به جزئیات مانند ارزنده سازی و نازنده سازی، همسان سازی ناهشیار، حذف خود و اعضای بدن، حذف والدین به صورت دقیق در چهار گروه پسران (مادر شاغل و مادر خانه‌دار) و دختران (مادر شاغل و مادر خانه‌دار) مورد توجه قرار گرفت. برای تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی شامل فراوانی، درصد و نمودار و همچنین برای آزمون فرضیه‌ها از آزمون خی دو استفاده شده است.

یافته‌ها

دامنه سنی کودکان در دو گروه ۶ تا ۱۲ سال بود. با توجه به نحوه انتخاب دو گروه، تفاوت بارزی در متغیر سن کودکان دو گروه مشاهده نگردید. در گروه کودکان مادر شاغل، ۴۰ درصد مادران بین ۲۸ تا ۳۵ سال و در مورد کودکان مادر خانه‌دار این مقدار ۳۵ درصد بود. بقیه مادران سنشان بیشتر از ۳۵ سال بود.

جدول ۱. نتایج مربوط به ترسیم خانواده کودکان پسر مادر شاغل و مادر خانه‌دار

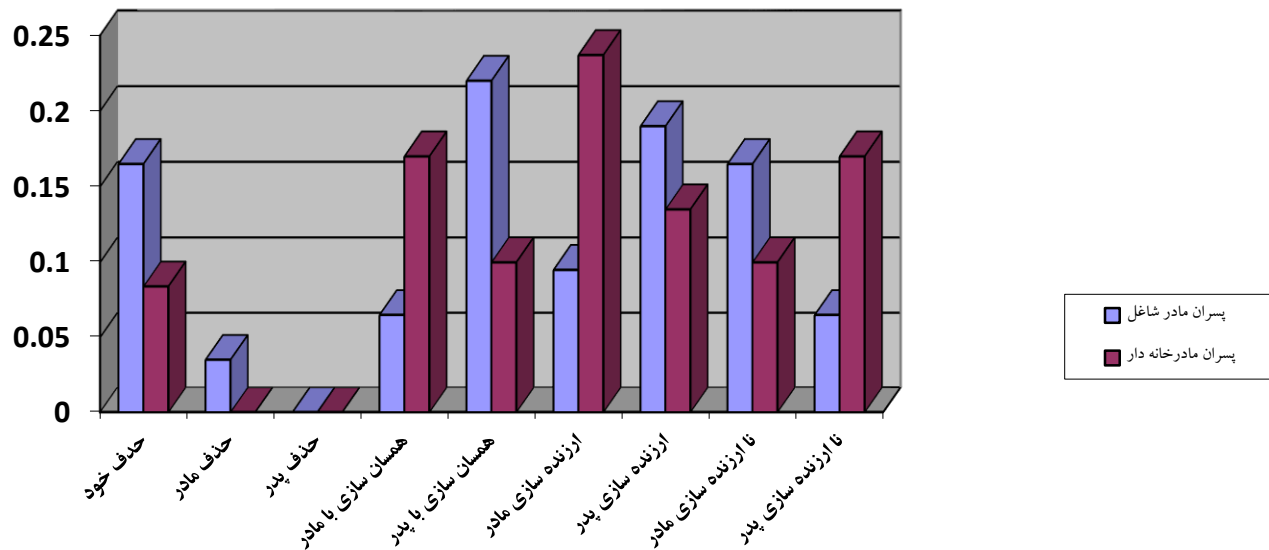
تارزنده سازی پدر	تارزنده سازی مادر	ارزنده سازی پدر	ارزنده سازی مادر	همسان سازی با پدر	همسان سازی با مادر	خاک	آب	آب	حصیه
۵	۱۴	۱۶	۸	۱۹	۵	۰	۳	۱۴	پسران مادر شاغل
۶/۵۴	۱۶/۵۱	۱۹	۹/۵۳	۲۲	۶/۵۴	۰	۳/۵۲	۱۶/۵۱	فراوانی
									درصدی
۱۰	۶	۸	۱۴	۶	۱۰	۰	۰	۵	فراوانی

2. Halse

1. Appel & Wolf

۱۷	۱	۱۳/۵۳	۲۳/۷۲	۱	۱۷	۰	۰	۸/۴۱	فراوانی	پسران
									درصدی	مادرخانه دار
df= ۸				p<0/001				$\chi^2=37/75$		

نمودار ۱. فراوانی درصدی مربوط به ترسیم خانواده کودکان پسر مادر شاغل و مادر خانه دار



مطابق نتایج به دست آمده در جدول ۱، آماره مجذور خی مربوط به تفاوت کودکان پسر مادر شاغل و مادر خانه دار در خصیصه‌های پژوهش (۳۷/۷۵) به دست آمد که در سطح ۰/۰۰۱ معنی دار است و نشان می‌دهد بین این دو گروه در این خصیصه‌ها تفاوت معنی داری وجود دارد.

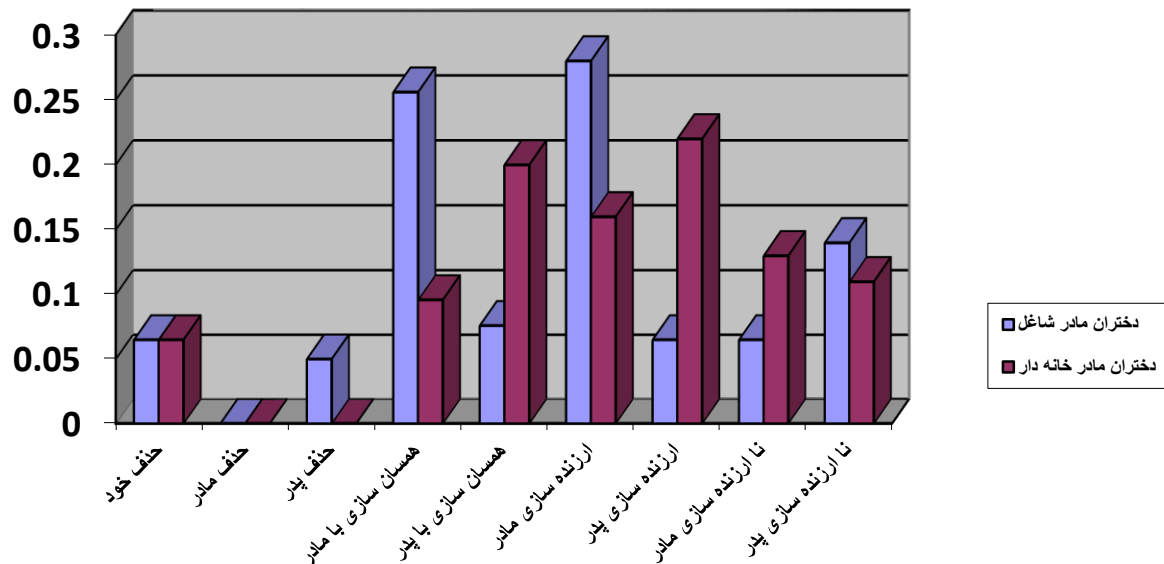
با توجه به نتایج جدول ۱ و نمودار بالا، در گروه پسران مادر شاغل بیشترین فراوانی مربوط به همسان سازی با پدر (۲۲٪)، ارزشمند سازی پدر (۱۹٪)، نا ارزشمند سازی مادر و حذف خود (۱۶/۵۱٪) است و در گروه پسران مادر خانه دار بیشترین فراوانی مربوط به ارزشمند سازی مادر (۲۳/۷۲٪) و همسان سازی با مادر (۱۷٪) است.

جدول ۲. نتایج مربوط به ترسیم خانواده کودکان دختر مادر شاغل و مادر خانه دار

نا ارزشمند سازی پدر	نا ارزشمند سازی مادر	ارزشمند سازی پدر	ارزشمند سازی مادر	همسان سازی با پدر	همسان سازی با مادر	حذف پدر	حذف مادر	حذف خود	خصیصه
۱۱	۵	۵	۲۲	۶	۲۰	۴	۰	۵	فراوانی
۱۴	۶/۵۲	۶/۵۲	۲۸	۷/۶۱	۲۵/۶۳	۵	۰	۶/۵۲	فراوانی درصدی
۷	۸	۱۴	۱۰	۱۳	۶	۰	۰	۴	فراوانی

دختران	فراوانی درصدی	۶/۵۲	۰	۰	۹/۶۱	۲۰	۱۶	۲۲	۱۳	۱۱
مادرخانه دار										
		$\chi^2 = ۳۹/۵۳$	$p < 0/001$		$df = ۸$					

نمودار ۲. فراوانی درصدی مربوط به ترسیم خانواده کودکان دختر مادر شاغل و مادر خانه‌دار



مطابق نتایج به دست آمده در جدول ۲، آماره مجذور خی مربوط به تفاوت کودکان دختر مادر شاغل و مادر خانه‌دار در خصیصه‌های پژوهش (۳۹/۵۳) به دست آمد که در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار است و نشان می‌دهد بین این دو گروه در این خصیصه‌ها تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

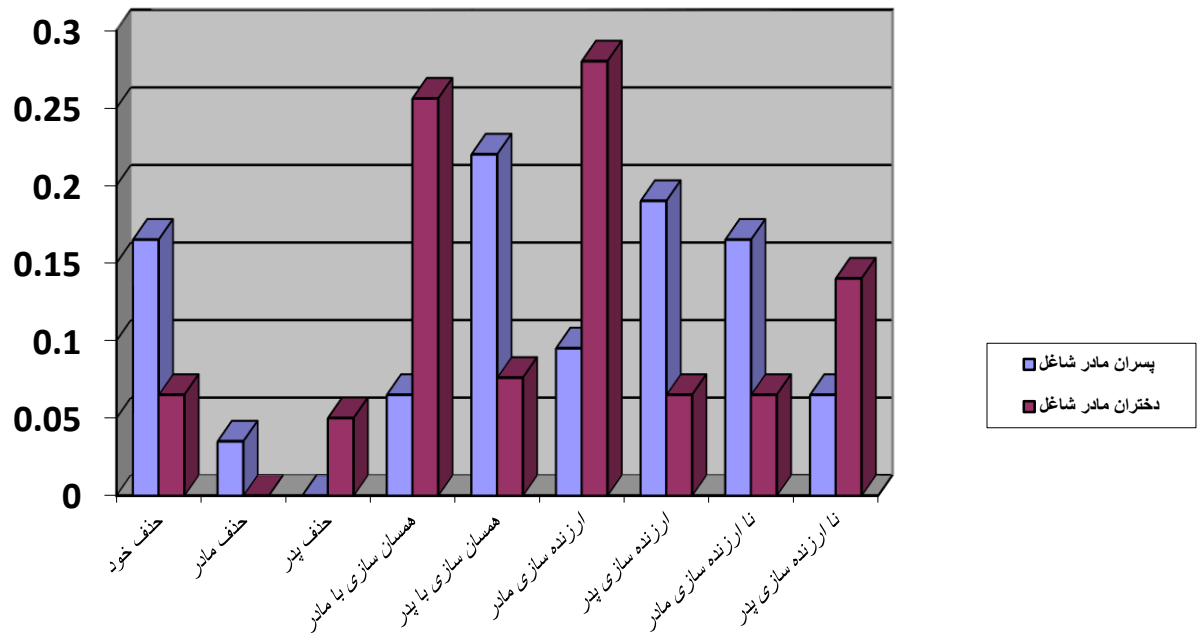
با توجه به نتایج جدول ۲ و نمودار بالا، در گروه دختران مادر شاغل بیشترین فراوانی مربوط به ارزنده سازی مادر (۲۸٪) و همسان سازی با مادر (۲۵/۶۳٪) و در گروه دختران مادر خانه‌دار بیشترین فراوانی مربوط به ارزنده سازی پدر (۲۲٪) و همسان سازی با پدر (۲۰٪) است.

جدول ۳. نتایج مربوط به ترسیم خانواده کودکان دختر و پسر مادر شاغل

خصیصه	خلف خود	خلف مادر	خلف پدر	همسان سازی با مادر	همسان سازی با پدر	ارزنده سازی مادر	ارزنده سازی پدر	نا ارزنده سازی مادر	نا ارزنده سازی پدر
پسران مادر شاغل	۱۴	۳	۰	۵	۱۹	۸	۱۶	۱۴	۵
فراوانی	۱۶/۵۱	۳/۵۲	۰	۶/۵۴	۲۲	۹/۵۳	۱۹	۱۶/۵۱	۶/۵۴
درصدی									
دختران مادر شاغل	۵	۰	۴	۲۰	۶	۲۲	۵	۵	۱۱

۱۴	۶/۵۲	۶/۵۲	۲۸	۷/۶۳	۲۵/۶۴	۵	۰	۶/۵۲	فراوانی
درصدی									
df= ۸			p<0/001			$\chi^2=71/91$			

نمودار ۳. فراوانی درصدی مربوط به ترسیم خانواده کودکان دختر و پسر مادر شاغل



با توجه به نتایج به دست آمده در جدول ۳، آماره مجذور خی مربوط به تفاوت کودکان دختر و پسر مادر شاغل در خصیصه‌های پژوهش (۷۱/۹۱) به دست آمد که در سطح ۰/۰۰۱ معنی دار است و نشان می‌دهد بین این دو گروه در این خصیصه‌ها تفاوت معنی داری وجود دارد.

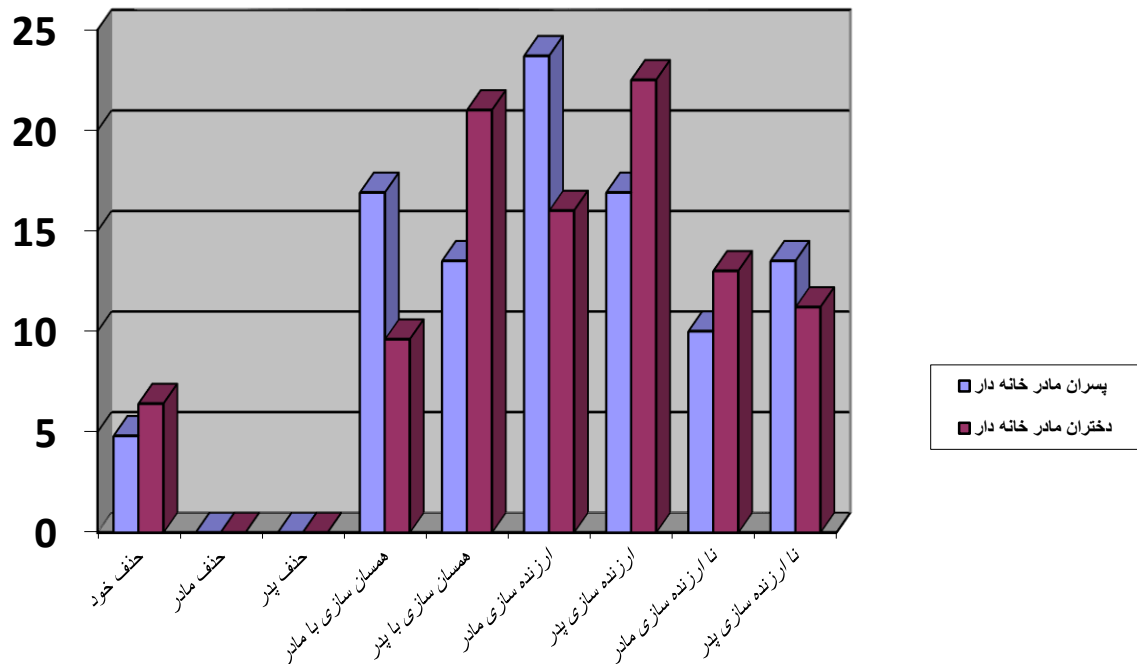
یافته‌های جدول ۳ و نمودار بالا نشان می‌دهد که در گروه پسران مادر شاغل بیشترین فراوانی مربوط به همسان‌سازی با پدر (۲۲٪)، ارزنده‌سازی پدر (۱۹٪) و حذف خود و ناارزنده‌سازی مادر (۱۶/۵۱٪) و در گروه دختران مادر شاغل بیشترین فراوانی مربوط به ارزنده‌سازی مادر (۲۸٪)، همسان‌سازی با مادر (۲۵/۶۴٪) و ناارزنده‌سازی پدر (۱۴٪) است.

جدول ۴. نتایج مربوط به ترسیم خانواده کودکان دختر و پسر مادر خانه‌دار

خصیصه	حذف خود	حذف مادر	حذف پدر	همسان‌سازی با مادر	همسان‌سازی با پدر	ارزنده‌سازی مادر	ارزنده‌سازی پدر	ناارزنده‌سازی مادر	ناارزنده‌سازی پدر
پسران	۳	۰	۰	۱۰	۸	۱۴	۱۰	۶	۸
مادرخانه‌دار	۴/۸	۰	۰	۱۶/۹	۱۳/۵	۲۳/۷	۱۶/۹	۱۰	۱۳/۵
فراوانی									
فراوانی درصدی									

دختران	فراوانی	۴	۰	۰	۶	۱۳	۱۰	۱۴	۸	۷
مادرخانه‌دار	فراوانی درصدی	۶/۴	۰	۰	۹/۶	۲۱	۱۶	۲۲/۵	۱۳	۱۱/۲
		$\chi^2 = 10/05$		df = ۸		p > 0.05				

نمودار ۴: فراوانی درصدی مربوط به ترسیم خانواده کودکان دختر و پسر مادر خانه‌دار



عاطفی متفاوتی نشان می‌دهند، ترسیم‌های دختران و پسران بررسی شد. داده‌های به دست آمده فرضیه اول پژوهش، یعنی پسران مادر شاغل در مقایسه با پسران مادر خانه‌دار نگرش متفاوتی نسبت به شاغل بودن مادران‌شان دارند، را تأیید می‌کند و این یافته با پژوهش‌های پوزنانسکی، ماکسی و مارسدن (۱۷) و موریس و اسلاچوسکا (۱۰)، وال (۱۱) مبنی بر این که پسران در مقایسه با دختران با شاغل بودن مادرانشان مشکل بیشتری دارند، همسو است. بر طبق گفته لین، ۱۹۶۹؛ به نقل از بایاسی (۲۳)، متعاقباً به دلیل این فاصله بیشتر و همچنین به دلیل الگوی فعال‌تری که مادران شاغل از خود نشان می‌دهند، دختران مادران شاغل توانایی‌های شناختی ارتقاء یافته‌تری نسبت به دختران مادران خانه‌دار دارند و پسران مادران شاغل راندمان شناختی ضعیف‌تر و مشکلات تطبیقی

مقایسه داده‌های ترسیمی دو گروه دختران و پسران مادر خانه‌دار در جدول ۴ نشان می‌دهد که پسران در ارزنده‌سازی مادر (۲۳/۷) و دختران نیز در ارزنده‌سازی پدر (۲۲/۵) بیشترین فراوانی را دارند و در بقیه خصیصه‌ها دو گروه در جدول نزدیک به هم هستند و تفاوت زیادی با هم ندارند. با توجه به نتایج به دست آمده در جدول ۴، آماره معذور خی مربوط به تفاوت کودکان دختر و پسر مادر خانه‌دار در خصیصه‌های پژوهش (۱۰/۰۵) به دست آمد که در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار است و نشان می‌دهد بین این دو گروه در این خصیصه‌ها تفاوت معنی‌داری وجود ندارد.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر با هدف پاسخ به سوال اصلی پژوهش که آیا دختران و پسران نسبت به شاغل بودن مادران‌شان، واکنش

بیشتری نسبت به پسران مادران خانه‌دار نشان می‌دهند. حتی این باعث می‌شود که در مرحله تعیین هویت جنسی با مشکلات بیشتری روبرو شوند.

مادران شاغل نسبت به مادران خانه‌دار با فرزندانشان بازی‌های فکری بیشتری انجام می‌دهند و همچنین دختران نوجوان مادر شاغل در مقایسه با دختران مادر خانه‌دار مستقل‌تر و فعال‌ترند و در آزمون‌های هوشی و پیشرفت تحصیلی نمرات بالاتری به دست می‌آورند (۱۶). یافته‌های این پژوهش بیان‌کننده این است که دختران به شاغل بودن مادران شان دید مثبت‌تری دارند و سازش‌یافتگی بیشتری نسبت به این موضوع نشان می‌دهند (جدول ۲). فرضیه دوم پژوهش یعنی ترسیم دختران مادر شاغل در مقایسه با دختران مادر خانه‌دار تفاوت معناداری دارند مورد تأیید قرار گرفت که این یافته با مطالعات هافمن (۱۶)، و داکت و ریچاردز (۱۹)، سنول (۱۵)، گرنهارت و همکاران (۲) هماهنگی دارد.

همچنین نتایج به دست آمده از مقایسه دو گروه پسران و دختران مادر شاغل نشان داد که پسران در مقایسه با دختران نگرش منفی‌تر و سازش‌نیافته‌تری نسبت به شاغل بودن مادران‌شان دارند و بدین ترتیب فرضیه سوم پژوهش نیز پذیرفته شد. همچنین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که پسران با این موضوع سازش‌یافتگی کمتری دارند و این می‌تواند به سبک تربیتی کودک مربوط شود. این یافته‌ها با مطالعات هافمن (۱۶)، پاس و همکاران (۵)، و داغی اوغلو و همکاران (۴) همسو است. تفاوت داده‌های ترسیمی مربوط به دو گروه پسران و دختران مادر خانه‌دار نسبت به دو گروه مادر شاغل، نشان‌دهنده میزان تفاوت واکنش عاطفی دختران و پسران نسبت به شاغل بودن مادرانشان است.

به نظر می‌رسد اشتغال مادران موضوع مراقبت غیرمادرانه را مطرح می‌سازد و در این زمینه بسیاری از پژوهش‌ها بر آثار مراقبت‌های روزانه بر تحول عاطفی و رفتاری کودک و شبکه‌های تربیتی والدین متمرکز شده‌اند حضور کمتر مادران شاغل در کنار فرزندانشان باعث می‌شود که فرزندانشان نسبت به سایر کودکان از تمرکز کمتر و مشکلات ارتباطی بیشتری برخوردار باشند و همچنین اشتغال مادر در بیرون از خانه باعث عدم نظارت بر تغذیه کودک و در بلندمدت باعث مشکلات تغذیه می‌شود (۱۲، ۱۱، ۱۰ و ۲۰).

باید توجه داشت که نقاشی فقط به عنوان وسیله برای بازی یا پرورش خلاقیت کودکان نیست، که از نقاشی می‌توان به عنوان وسیله‌ای در جهت شناخت احساسات، مشکلات و تعارض‌های کودکان و همچنین ابزاری برای پژوهش استفاده کرد. به پژوهشگران بعدی پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آتی، آزمون ترسیم خانواده را در بین کودکان قومیت‌های مختلف مثل ترک، کرد، لر و عرب که در شهرهای مختلف ساکن هستند، اجرا کنند تا یک اقدام اساسی در جهت هنجاریابی این آزمون در بین کودکان ایرانی باشد و همچنین توصیه می‌شود که از نتیجه پژوهش حاضر در مدارس و مراکز بالینی برای بررسی مشکلات کودکان استفاده شود. با توجه به این که پژوهش حاضر بر روی کودکان یک شهر انجام گرفته است تعمیم آن به شهرها و جوامع دیگر باید با احتیاط انجام شود.

سپاسگزاری: از همه دوستان و همکاران عزیز خصوصاً از مدیران محترم مدارس تهران که در اجرای این طرح ما را یاری کردند تشکر و سپاسگزاری می‌کنیم.

References

1. Kremmen L. Painting children and Family Drawing Test Application In clinic. Dadsetan P, Mansur M. (Persian translators). Tehran: Roshd; 2013.
2. Gernhardt A, Rubeling H, Keller H. Self-and family-conceptions of Turkish migrant, native German, and native Turkish children: A comparison of children's drawings. *Int J Intercult Relat*, 2014; 40: 154-166.
3. Bahrami H. clinical practice and diagnosis of personality projective tests. Tehran: Dana; 2013.
4. Daglioglu HE, Deniz U, Kan A. A study on the emotional indicators in 5-6 year-old girls' and boys' human figure drawings. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2010; 2: 1503-1510.
5. Pace CS, Zavattini GC, Tambelli R. Does family drawing assess attachment representations of late-adopted children? A preliminary report. *J Child Adolesc Ment Health*. 2015; 20(1): 26-33.
6. Kato Y, Narumoto J, Matsuoka T, Okamura A, Koumi H, Kishikawa Y, Fukui K. Diagnostic performance of a combination of Mini-Mental State Examination and Clock Drawing Test in detecting Alzheimer's disease. *Neuropsychiatr Dis Treat*. 2013; 9: 581-586.
7. Goldner L, Levi M. Children's family drawings, body perceptions, and eating attitudes: The moderating role of gender. *The Arts in Psychotherapy*. 2014; 41(1): 79-88.
8. Marnat G. psychological assessment. (translated by Sharifi and Nikkhoo). Tehran: Roshd; 2003.
9. Hoseini Nasab D, khazarloei AL. Survey the comparison of adjustment in Tabriz primary student with and without job. *Woman and family studies quarterly*. 2009; 1(4) 99-114. [persian].
10. Meurs, M, Slavchevska V. Doing it all: Women's employment and reproductive work in Tajikistan. *J Comp Econ*. 2014; 42(3), 786-803.
11. Wall G. 'Putting family first': Shifting discourses of motherhood and childhood in representations of mothers' employment and child care. *Womens Stud Int Forum*. 2003; 40: 162-171.
12. Khanjani Z, Mahmoudzadeh R. comparison of parenting style and behavioral disorder in children with and without job. *Woman and culter quarterly*. 2013; 4(16): 37-52. [persian].
13. Ghasemzadeh F. Family pitchers in in the drawings of children 5 to 6 years. *Healthy society*. 1993; 14: 21-32.
14. Salehi A, Aliyaie SH, Baheami H. relation between family member communication and evaluating of them in painting of 4-6 children in Tehran. *Knowledge and study quarterly in psychology*. 3002;6(19-20): 93-108. [persian].
15. Senol T. Research about Family Perceptions via Pictures of Children from Problematic Families or having Divorced Parents. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2014; 116: 2895-2902.
16. Hoffman LW. Effects of maternal employment on the child: A review of the research. *Developmental Psychology*. 1974; 10(2): 204-228.
17. Poznanski E, Maxey A, Marsden G. Clinical implications of maternal employment: a review of research. *J Am Acad Child Psychiatry*. 1970; 9(4):741-761.
18. Lynn DB. The process of learning parental and sex-role identification. *J Marriage Fam*, 1966; 28(4): 466-470.
19. Duckett E, Richards M. Maternal employment and the quality of daily experience for young adolescents of single mothers. *J Fam Psychol*, 1995; 9(4): 418-432.
20. Ziol-Guest KM, Dunifon RE, Kalil A. Parental employment and children's body weight: mothers, others, and mechanisms. *Soc Sci Med*, 2013; 95: 52-59.
21. Danesh E, Saliminia N. Group "A" Murray's Needs in 3-10 Year-Old Children of Working vs. Housewife Mothers. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2007; 12(4): 371-379. [persian].
22. Sharifi H. theory and practice of personality and IQ tests. Tehran: Sokhan; 2004.
23. Biasi V, Bonaiuto P, Levin JM. The "Color Family Drawing Test": A Comparison between Children of "Harmonious" or "Very Conflictual Families". *Psychology*. 2014; 5: 2099-2108. [persian].

The Comparison of Children with Working Mothers and Children with Housekeeping Mothers in Family Drawing

Parviz Fadakar¹, Abdolbaset Mahmoudpour², Ahmad BorjAli³, Mohamad Ali Yazdanpanah⁴

Received: May 06, 2015

Accepted: July 14, 2015

Abstract

Background and purpose: Factors such as women's higher education, tendency to financial independence, social cooperation, and social and cultural development have led to increased number of working mothers. Present study aimed to compare children with working mothers and children with housekeeping mothers in terms of their family drawing.

Method: Present study was a descriptive research. Study sample consisted of 120 six to twelve years old male and female students (60 with working mothers and 60 with stay-at-home mothers) who were studying in schools of Tehran city in 1393-94 academic year, and were selected using cluster sampling method. Participants completed Halse's Draw-A-Family-Test. Each child was interviewed individually after the test. Data were analyzed using chi-square test.

Results: Results of chi-square test showed that comparing to boys with stay-at-home mothers and girls with working mothers, boys with working mothers had greater tendency to omit themselves, made their mothers less important, made their fathers more important, and showed unconscious identification with their fathers. Moreover, comparing to girls with housekeeping mothers, girls with working mothers revealed more father omission, made their mothers more important, and showed greater unconscious identification with their mothers.

Conclusion: According to our findings, we can conclude that male and female children with working mothers showed emotionally different reactions to their mothers' employment status.

Keywords: Family drawing, working mother, stay-at-home mother, child, employment

1. MA. Student in psychometric, Allameh Tabataba'ie University, Tehran, Iran.

2. ***Corresponding author:** MA student in rehabilitation counseling, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. (rahabkha@yahoo.com)

3. Associate professor, department of psychology, Allameh Tabataba'ie University, Tehran, Iran.

4. MA student in Educational psychology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.